

ra a Porosz Nemzetgyűlésben, majd 1848-ban szót emelt az adómegtagadás mint tiltakozási forma mellett. Mikor ezek miatt tizenöt hónap fegyházra ítélték, Angliába emigrált. A *National-Zeitung*ot innen tudósította, először az angol életforma, a demokratikus társadalmi viszonyok bemutatásán keresztül kritizálta burkoltan a német viszonyokat. Majd miután beutazta, illetve begyalogolta Angliát, látta az erőltetett iparosítás hátrányait, a tömeges elszegényedést, a proletariizálódást, a gyermekmunkát és a környezetszennyezést, kritikával tudósított minderről. Bucher 1855-ben a párizsi világkiállítás kapcsán járt Párizsban, a Luxembourg kert növényzetét bemutató leírásában számtalan 1848-ra vonatkozó rejtett utalás található, további élményeiben, párizsi emberekkel való találkozásairól szóló beszámolóiban pedig az 1789-es forradalommal kapcsolatos megjegyzéseket helyez el. A francia kispolgár bemutatásánál Schönfels szemantikai, grammatikai elemzésekkel vizsgálja Bucher stílusát, mutat rá a német olvasónak szánt társadalomkritikus mondanivaló lényegére, szövegének oktató/nevelő céljára. 1859-ben ismét több hónapot töltött Párizsban, s innen küldött úti beszámolóiban csalódottsága érződik, a III. Napóleon-i Franciaország látszatszabadsága sok hasonlóságot mutatott Poroszországgal. I. Vilmos császár 1861-es amnesztiája lehetővé tette, hogy Bucher majd 10 év távollét után visszatérhessen, sőt 1864-ben Bismarck felkérésére a Külügyminisztériumban helyezkedett el, és szolgálta 22 évig titkos tanácsosként, „szürke eminenciásként” a kancellárt.

Ernst Kossak esetében Brigitte von Schönfels részletesen felsorolja és ellenőrzi a rendelkezésre álló szekunder irodalom – több esetben – téves (pontos keresztnéve, doktorátusának léte, betegsége, halálának éve) adatait. Kossak, akárcsak Bucher, szintén nem készült újságírónak, ő eredetileg zenekritikus volt. Több lapnak is dolgozott párhuzamosan, egyáltalán nem volt forradalmár alkat, de útleírásaiba számos politikai utalást rejtett, s vált így éles szemű társadalomkritikus tárcák respektált szerzőjévé. Egyik kiemelt témája a környezetszennyezés volt. 1855-ben neki is módja volt Párizsba látogatni, ahol felkereste a nagybeteg Heinét, következő évben Svájcban és Észak-Olaszországban tett

utazást, mindkét útról társadalomkritikus tárcasorozatokban küldte tudósításait.

Brigitte Schönfels munkája alapmű, fontos lépés a 19. századi újságok tárcarovatában található útleírások sajtó- és irodalomtörténeti helyének meghatározása útján. A tárcarovatban közölt útleírásnak két alaptípusát különbözteti meg, az úti beszámolót és a társadalomkritikus célzatú, az olvasót reflexióra készítő útleírást. A szerzőnő minden megállapítása előtt módszeresen vizsgálta meg a korábbi szakirodalom állásfoglalásait, s csak ezután tesz a feuilletonban közölt útleírás műfaját korszerűbben definiáló megállapításokat. A rendkívül gazdag szakirodalmat felvonultató könyvvel az olvasó hézagpótló kötetet tart a kezében. Könyve végén a szerzőnő leszögezi, hogy a társadalomkritikus útleírás semmiképpen sem való szemetes kosárba, mivel a diktatúrák a 21. században is léteznek, ennek az irodalomtörténeti műfajnak sajnos továbbra is van aktualitása.

RÓZSA MÁRIA

Ludwig August Frankl (1810–1894), Eine jüdische Biographie zwischen Okzident und Orient, Louise Hecht (Hg.), Köln, Weimar, Wien, Böhlau Verlag, 2016 (Intellektuelles Prag im 19. und 20. Jahrhundert Bd. 10), 430 p.

A bécsi irodalmi és kulturális élet meghatározó és megbecsült alakja volt hosszú élete során a költő, író, folyóirat-szerkesztő Ludwig August Frankl (Chrast, 1810 – Bécs, 1894), aki németül író csehnek tekintette magát, ahogy azt Mezzofanti bíborosnak, a Vatikáni könyvtár igazgatójának is leszögezte ifjúkori olaszországi utazása alkalmával. Louise Hecht bevezető írásában ezzel az epizóddal illusztrálja Frankl több gyökerű identitását, liberalizmusát, mely egész életében elkísérte. Frankl Litoměřice piarista gimnáziumában érettségizett, majd 1828-tól Bécsben hallgatott orvostudományt. Megismerkedett Josepf Freiherr von Hormayr osztrák történésszel, ő közölte 1828-ban Frankl első, cseh népballadát feldolgozó elbeszélő költeményét, a *Johann Pancyrt* az *Archiv für Geschichte, Politik, Literatur und Kunst* című sorozatában. Frankl *Das*

Habsburgerlied (Bécs, 1832) című versciklusával és történelmi balladáival hamar ismertté vált. Bár 1837-ben Padovában orvosi diplomát szerzett, soha nem tevékenykedett orvosként, nem ez biztosította megélhetését. 1838-ban elfogadta a bécsi zsidó hitközség ajánlatát, hogy vállalja el a titkári teendőket. Jövedelmet 40 éven keresztül ez a titkári hivatal jelentett számára. 1841-ben átvette az *Österreichisches Morgenblatt* szerkesztői posztját, és hamarosan új hetilap kiadására adott be engedélykérelmet, amit meg is kapott. 1842-től 1848-ig szerkesztette *Sonntagsblätter* című lapját. Frankl az egyetemista légio tisztjeként részt vett a bécsi forradalomban. 1848 márciusában nagy népszerűsége tett szert cenzúra nélkül kinyomtatott, a forradalmi ifjúságot üdvözlő *Die Universität* című versével, melyet egy éjszakai örködést követően költött. Még a neoabszolutizmus éveiben sem volt azonban Bécsben letelepedési joga, forradalmi tevékenysége és radikális, volt forradalmárokkal folytatott levelezése miatt egy 1851-es házkutatást követően a kiutasítás fenyegette, a *Sonntagsblätter* 1848-as megszűnése után egy ideig a napilapokban való publikálást is kerülte.

A *Sonntagsblätter* modernségével, haladó szellemével kiemelkedik az osztrák Vormärz periodikumai közül, a pletykák, színházi hírek helyett az országismeret, történelem, tudomány, technika, ipar és gazdaság kérdései álltak a szépirodalom mellett a lap érdeklődésének középpontjában. Frankl mindig kifejezetten ügyelt arra, hogy a Monarchia különböző népei az írásokban lehetőleg egyenlő súllyal szerepeljenek. A *Sonntagsblätter* szoros kapcsolatban állt a pesti és pozsonyi német lapokkal, a *Pesther Tageblatt*-tal, a *Der Ungar*-ral, a *Preßburger Zeitung*-gal és melléklapjaival, a szerkesztők kölcsönösen figyelemmel kísérték egymás lapjait. Frankl jótekonysági tevékenysége, egyebek mellett a bécsi Vak Izraelita Gyermek Intézetének megalapítása miatt 1876-ban a kitüntető Ritter von Hochwart előnevet kapta meg. Frankl emlékezet-kultuszával kapcsolatban említésre érdemes még emlékmű-, ill. szoborállítási tevékenysége (Beethoven, Schiller, Lenau, Anastasius Grün), adományok gyűjtése és számos szervezési feladat, melyről Louise Hecht részletesen beszám-

ol bevezető írásában. A periodikumokban rendszeresen megjelenő nekrológiai írásai, így például az 1848-as forradalomra való visszaemlékezési sorozata a *Neue Freie Presse*-ben, valamint gyűjtő szenvedélye; a bécsi zsidó múzeum is az ő kezdeményezésére jött létre, de már a halála utáni évben. Nekrológírási és emlékmű-állítási „mániáját” több kortársa, így például az éles nyelvű feuilletonista, Daniel Spitzer sokat kritizálta.

Dieter J. Hecht tanulmányában néhány Frankl életében kiemelt szerepet betöltő nővel (unoka, meny, feleségei, anyja és nagyanyja) foglalkozik, jórészt eddig ismeretlen levéltári források, publikálatlan levelek alapján. Rendkívül érdekes, ahogy – bár Frankl mindkét házassága szerelmi házasság volt – első feleségével való kapcsolatának megromlását, s még annak halála előtt a válás gondolatának fontolgatását a házaspár levelezésével dokumentálja és mutatja be. A család többi nőtagja személyesen, illetve kapcsolataikon keresztül, anyagilag és lelkiileg is támogatták Franklt. A levelezésen keresztül megismerhetjük a kor szellemi és társadalmi életét, különös tekintettel a zsidóság szokásaira.

Georg Gaugusch a Frankl- és Frankl/Hochwart-család genealógiáját vázolja fel, a kötet végén egyébként illusztrációként szerepel a családfa ábrája is. Érdekességként említhető, hogy Frankl saját kívánságára a bécsi központi temető (Zentralfriedhof) zsidó és keresztény részének határán van eltemetve, síremléke nem a gazdag zsidó prominensek pompás síremlékei között található, jelezve ezzel is határokon átvélő személyiségét. Leszármazottainál már ambivalens a zsidósághoz való viszony, az előrehaladott akkulturáció folyamatában udvari tanácsos, vasút-társasági titkár Bruno fia evangélikus hitre tért át még apja életében, a neurológus professzor Lothar kitért, majd visszatért a zsidó hitre.

A tanulmányok nagyobb csoportja Frankl munkásságát irodalomtörténeti szempontból vizsgálja. Václav Petrbok írásában azt a kérdést teszi fel, mennyire tekinthető Frankl cseh költőnek. Frankl, aki életében mindössze egy verset írt cseh nyelven, maga vallotta magát csehnek; anyja révén, aki cseh/morva vidéken született, anyanyelve és kisiskolás kori tanulmányainak

nyelve a cseh volt. A cseh/morva történelem, mondavilág német nyelvű költőként sokszor inspirálta, sok témát feldolgozott, még fordított is csehből, de a korabeli cseh irodalom nem érintette meg.

Jörg Krappmann azt a kérdést járja körül, hogyan értékelték kortársai (két, szintén morvaországi születésű pályatársa, Hieronymus Lorm, a *Die Presse* tárcarovatának felelős szerkesztője, valamint Uffo Horn költő – nem becsülték sokra) és az utókor irodalomtörténészei Frankl költői teljesítményét. Frankl közismerten a mai irodalmi kánonnak már nem része, de elfeledett költőnek/írónak sem tekinthető, jelentősége korhoz kötött, inkább kultúrtörténeti, a korszakot tárgyaló irodalomtörténetekben még megemlítik a nevét. Költészetét olyan kortársak kontextusában vizsgálja, mint Ferdinand Freiligrath, Anastasius Grün, Karl Beck és Nikolaus Lenau. Megállapítja, hogy Frankl nem tekinthető forradalmi költőnek, liberális beállítottsága a *Sonntagsblätter* szerkesztőjeként, 1845-ben a bécsi újságíróknak a cenzúra eltörlése érdekében Metternichhez intézett petíciója aláírójaként, majd később az 1848-as eseményekre való visszaemlékezéseiben nyilvánvalóan, ugyanakkor a neoabszolutizmus éveiben a császár iránti hűség, a rendezett, polgári lét előnyben részesítése jellemezte, elítélte a zavaros forradalmi mozgalmakat, megbecsülten élt, sőt nemesi előnevet is kapott. Frankl költészetét a biedermeier világfájdalom és a '48-at megelőző forradalmi líra között helyezi el.

Hubert Langauer a Frankl és Ferdinand Kürnberger közti konkurencia szálait fejtí fel. Bár mindketten tagjai voltak a bécsi 1848-as forradalomban az Akadémiai Légiónak, később ellentéteik a Schiller-szobor állítására alakult Schiller-alapítvánnyal kapcsolatban (melynek titkára végül Kürnberger lett, de Frankl is a jelöltek között volt) kerültek nyilvánosságra. Kürnberger még antiszemita megjegyzésektől sem tartózkodott, ellenvéleményét a pénzügyügyi akció és művészi szempontok váltották ki. Ellenségeskedésének oka elsősorban Kürnberger drámaírói sikertelenségében keresendők, a bécsi Burgtheater egyetlen darabját sem mutatta be.

Az 1848 előtti korszak komoly és színvo-

nalas zenekritikájának megteremtésében nagy feladatot vállalt a Frankl által szerkesztett *Sonntagsblätter*, melynek zenei rovatáért Alfred Julius Becher volt felelős. Barbara Boisits tanulmányában feldolgozta a lap zenei rovatának főbb témaköreit, a túlerőltetett virtuozitás elleni harcát, elemezte az operaelőadások, a zenekari repertoár, valamint az egyházzenei bemutatók értékelését a lapban, és mindennek szerepét a zenei kánon kialakításában és a zenei élet profeszionalissá válásában. A Frankl munkásságához zenetörténetileg kapcsolódó írások közé tartozik Stefan Schmidl munkája Frankl verseinek megzenésítéséről. Kiemeli a leghíresebbet, a *Die Universität* őt, egykorú megzenésítését, melyeket kottailusztrációk segítségével zeneileg összehasonlít egymással. Ezek közül a legnívósabb Franz von Suppé alkotása, akinek a neve a bécsi operett megteremtőjeként ma is ismert szélesebb körben, és aki e dalával az osztrák *Marseillaise*-t kívánta megalkotni. Egészen az I. világháború koráig születtek más Frankl-versek, -versciklusok zenei feldolgozásai.

Ernst Wangermann a *Sonntagsblätter* és melléklapjai részletes tartalmi elemzésével mutatja be Frankl álláspontjának alakulását a bécsi forradalom 1848. márciusi kitörésétől kezdve annak októberi leveréséig, a szükségállapot kihirdetéséig, a lap utolsó számáig. Frankl – akár csak magyar eszmetársai – nem akarta a jogállamiság talaját elhagyni, liberálisként azért állt a forradalom oldalára, mert hitt a Monarchia megreformálásában, a sok nemzetiség érdekeit figyelembe vevő federalisztikus átalakításában, ugyanakkor a neoabszolutizmus éveiben a titkosrendőrség aktái szerint még mindig „aggasztó”-nak, „látszatra lojális”-nak minősült. A sajtótörténeti alap kutatásokra építő munkák közé tartozik Gertraud Marinelli-König tanulmánya, amelyben számba vette egyrészt a fiatal Ludwig August Franklnak az 1848 előtti bécsi irodalmi lapokban megjelent publikációit, illetve az azokra vonatkozó ismertetéseket, hirdetéseket (a szerző összesen 390 Frankltól és Franklról szóló újságközleményt regisztrált), valamint a szerb és morva irodalommal kapcsolatos fordításait, szerb és morva származású kortársaival való ismeretségének dokumentumait.

A „Zsidó világ: filantrópia és tudomány” összefoglaló címet viselő fejezetben kaptak helyet a Franklhoz kapcsolódó judaisztikai témájú tanulmányok. Carsten L. Wilke széles történeti és irodalomtörténeti kontextusban mutatja be Franklnak az *Allgemeine Zeitung des Judenthums* 1854. december 11-ei számában megjelent, a marránó zsidók mondavilágából merítő, részben fikcionális, részben néprajzi ihletésű írását. Marie Krappmann tanulmányának tárgya Frankl *Nach Jerusalem!* című, 1858-ban megjelent két kötetes útleírása, melynek elemzése során a szerzőnő többször is dichotómiát lát Frankl szövegében a Palesztinában élő zsidó népesség tárgyilagosságot megcélzó bemutatása és költői nézőpontja között, egyik ilyen például a kiábrándító jelen és az idealizált, romantikus múlt ábrázolása, melybe minden objektivitásra való törekvés ellenére „Az ezeregyéjszaka meséi”-nek képei vegyülnek. Frankl 1856-ban Yehuda Halevy 12. századi spanyolországi szefárd zsidó költő nyomán indult a Szentföldre, és alapította meg árva zsidó gyermekek számára az adományozó Elise Herz (szül. Lämél) után elnevezett Lämél-iskolát Jeruzsálemben – tudjuk meg Yochai Ben-Ghedalia angol nyelvű tanulmányából. Halevy utóéletéről szólva megemlíthető, hogy Heine is megénekelte mint középkori trubadúrt, Frankl pedig 1855-ben megjelent *Libanon* című zsidó és bibliai témákat feldolgozó antológiájába felvette Halevynek öt versét. Frankllal ezen kívül az köti össze Halevyt, hogy mindketten európai utazóként járták be a Keletet.

A Frankl patriotizmusának, emlékműállító, életrajz- és nekrológirói tevékenységének szentelt utolsó fejezetben található Herlinde Aichner írása Frankl ’48-as forradalmi visszaemlékezéseiről, olyan kortársairól, mint többek között Nikolaus Lenau, Franz Grillparzer, Friedrich Hebbel, Ferdinand Raimund, vagy a be nem fejezett Anastasius Grün-életrajza, amelyek inkább anekdota-gyűjtemények voltak azzal a céllal, hogy a bemutatott személy legfőbb jellegzetességeit megörökítsék. Ezek nem mindig vehetők komolyan, inkább a legendaképzés a jellemző rájuk, s ehhez kapcsolódva a tárgyi emlékek gyűjtése, szobrok, emlékművek létrehozatala, illetve

az erre irányuló pénzszerző és szervező munka, amit már a kortársak részéről is sok kritika ért, annál is inkább, miszerint az emlékmű-állítás nem az ábrázoltnak, sokkal inkább a megrendelőnek állít emléket.

Ugyanebben a fejezetben kapott elhelyezést Louise Hecht írása, melynek címe azonos a Frankl mottójával és credójával szolgáló „Szóval és tettel” mondattal, amelyben a kötet szerkesztője bemutatja Frankl életének számos tárgyi dokumentumát, lakásának berendezését, keleti utazásán gyűjtött tárgyait és azok későbbi sorsát, elmeséli az általa emberbaráti érzelmekből vásárolt és felszabadított 12 éves fekete fiú sorsát, annak bécsi életét, majd visszajuttatását a Keletre, s kitér Frankl címerének ismeretetésére is. Innen tudhatjuk meg a költő 70. és 80. születésnapjára ünnepségének, majd temetésének korabeli újságok híradásaival gazdagon dokumentált körülményeit.

Gabriele Kolhbauer-Fritz, a bécsi Zsidó Múzeum munkatársa számol be a múzeumban őrzött Franklhoz kapcsolódó tárgyak alapján a költő szerteágazó tevékenységének fennmaradt (illetve a korábbi inventárjegyzékekben még feltüntetett, de mára elveszett vagy megsemmisült) legkülönbözőbb tárgyi dokumentumairól, azzal a megjegyzéssel, hogy a világ levéltáraiban és múzeumaiban még bárhol felbukkanhatnak újabb hozzá köthető tárgyak. Írásos hagyatékából részben feldolgozott levelezése a Wienbibliothek kéziratárában hozzáférhető.

Végezetül csak sajnálkozásunkat fejezhetjük ki amiatt, hogy Frankl magyar kapcsolatainak szentelt tanulmány nincs a kötetben. Az igényes kiállítású kötetben mindössze a neves Böhlau Verlagnál furcsa a szedői-korrektori munka néhány visszatérő hibája, a sorvégi elválasztásoknál és éppen Frankl nevénél jobban oda kellett volna figyelni és ellenőrizni, hogy ne maradjon az automatikus elválasztás után sok esetben Frankl. A másik, ami zavaró, hogy a kötetben nem használják a számok (évszámok, oldalszámok) között a hosszú kötőjelet, ami pedig igényesen szerkesztett kiadványoknál elvárható. De mindez nem von le semmit a kötet tartalmi részéből. Mindenképpen öröm éri az olvasót, mert Franklt a tudományos köztudatba

viszsaemelő, munkásságát sokoldalúan és korszerűen feltáró és új kutatások eredményeit publikáló könyvet tarthatunk a kezünkben, melyet számos szép fotó és illusztráció díszít.

RÓZSA MÁRIA

A médiatörténet és az egyháztörténet metszéspontjai, Tanulmányok, Klestenitz Tibor (szerk.), Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015, (Médiatudományi Könyvek), 143 p.

Az egyházak küldetésének lényege, hogy a jézusi missziós parancs értelmében az emberi történelem változó viszonyai közepette, a mindenkor lehetőségekhez és körülményekhez alkalmazkodva, de ugyanakkor identitásukat megőrizve, tanításukat hitelesen és csorbitatlanul közvetítsék, terjesszék minden kor minden ember számára. (Az egyházi terminológiában missziós parancsnak nevezett felszólítás, amely megfogalmazza az apostolok küldetésének mibenlétét, mind a négy evangélistánál megtalálható: Mt, 28, 19–20.; Mk 16, 14–20; Lk 24, 44–49; Jn 20, 19–23.) Az egyház, a média és a tömegek kapcsolata tehát egyidős a kereszténységgel. A Klestenitz Tibor szerkesztésében 2015-ben megjelent tanulmánykötet eme rendkívül összetett és sokrétű kapcsolatrendszer néhány elemét igyekszik bemutatni a 19–20. századi magyar – elsősorban katolikus – egyháztörténet vonatkozásában. A kötet igényes, olvasóbarát megjelenése, a hiba nélküli lektori teljesítmény a szerkesztő munkáját, míg a nívós, színvonalas tanulmányok a szerzők szakmaiságát dicsérik. A tanulmányok többsége előadás formájában a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Médiatudományi Kutatócsoportjának 2013. decemberi konferenciáján hangzott el. A kötet kapcsán a szakmai berkekből érkező olvasónak talán csak a tudományos művektől ma már joggal elvárható idegen nyelvű összegzés elmaradása miatt támadhat hiányérzete.

A média- és egyháztörténet érintkezési pontjainak – például a katolikus sajtó történetének – vizsgálata Dezsényi Béla 1943-ban megjelent

fejlődéstörténeti vázlatát követően egészen a közelmúltig csak érintőlegesen képezte a tudományos kutatás tárgyát. A rendszerváltás előtt Dersi Tamás, Szabó Miklós és Gergely Jenő marxista történeti alapokon tárgyalta a katolikus sajtótörténet egy-egy fejezetét. Utóbbi szerző 1989 után a katolikus egyház két világháború közötti történetéről írt monográfiájában külön alfejezetet szentelt a témának, természetesen immár ideológiai kötöttségek nélkül. Katolikus sajtótörténeti vonatkozással bírnak Szolnoky Erzsébet, Enyed Zsolt és Rónay László bizonyos munkái. Átfogóbb szintézis megírására éppen a kötet szerkesztője vállalkozott 2013-ban megjelent, *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon, 1892–1932* című művével. A tanulmánykötet szerzői, a történészcéhen belül már nevet szerzett egyház- és köztörténészek a reformkortól a második világháborút követő koalíciós időszakig különböző megközelítésben tárgyalják a katolikus médiatörténet egy-egy fontos fejezetét. Ilyenek: egy kiemelt jelentőséggel bíró sajtótermék bemutatása, katolikus rendezvények mint médiaesemények és politikai demonstrációk, a sajtóügy a 19–20. század fordulójának katolikus nagygyűlésein, a nyilvánosság megszólításának és a tömegek mozgósításának lehetőségei az AC rendezvényein, az egyházak és a Horthy-kultusz, a kommunista sajtó és Mindszenty.

A magyar katolikus egyház az 1830-as évek végén tesz először kísérletet a katolikus nyilvánosság megteremtésére, és indít saját, nem kizárólag teológiai problémákat boncolgató, hanem közéleti kérdésekkel is foglalkozó lapot *Magyar Szion* néven. Bárány Zsófia tanulmányában az 1839-ben és 1840-ben megjelenő újságot a „nagyközönségnek szánt katolikus zurnalisztika szárnypróbálgatásaként” (13) értelmezi. A rövid életű sajtótermék történetében a professzionális (a piaci igényeknek megfelelő profilváltások, tematikai repertoár bővítése) és az amatőr újságírás (egy év után kizárólag latin nyelvű megjelenés) jegyei egyaránt felfedezhetők. A katolikus sajtó kapcsán mindenkori izgalmas kérdés és meghatározó tényező a felsőpápssággal, valamint a Szentszékkal való viszony alakulása, amelyet a szerző vatikáni le-